

MOARTEA – RITUAL DE TRECERE ÎN SPAȚIUL PUTNEAN (SECOLUL AL XIX-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA)

Lămița ȘERBAN¹, Elena-Petronela ALEXANDRU²

lamaita_serban@yahoo.com

petronela_elena_67@yahoo.com

ABSTRACT: The study „Death – the passing ritual in the Putnean space (the XIXth century and the first half of the XXth century) “is a research into the rites of passage from the past Putna county (today being called Vrancea county), that highlights the beliefs, the superstitions and the traditions related to death.

Choosing a well delimited period of time, we studied the phenomenon of death from the perspective of the ample transformations which took place over time.

We considered interesting to notice how the Putnean peasant, at the beginning of modern times, was understanding death as a temporal separation – he taught that the soul has to get through a leading path to a new world, which is connected to the terrestrial world; by this meaning, the traditional man populated the space with elements filled with special symbolism. On the other hand, the traditions related to the funeral ritual have elements with a quasi-general spreading. The archaic facts of folklore coexist with the obvious adaptations and modernizations. The review of this material, as diverse and profound as it is, gives very important data regarding those traditions and beliefs, which are captured diachronic and synchronic.

KEYWORDS: tradition, death, superstition, research.

Impactul morții asupra ideilor și sentimentelor nu putea fi separat de spectacolul cotidian al acesteia. Totuși, în eterna repetiție a artei de a muri, secolul XX a adus în spațiul putnean unele elemente noi, demne de interes.

Creșterea demografică a populației era indiscutabilă, dar procesul nu poate ascunde întru-totul un fenomen deosebit de grav: mortalitatea

---

1 Profesor, Colegiul Național „Alexandru Ioan Cuza”, Focșani.

2 Profesor, Liceul Pedagogic „Spiru Haret” Focșani.

accentuată, cauză a diferitelor boli sau evenimente. Curba deceselor indică ponderea impresionantă a mortalității infantile înainte de primul război mondial. În ceea ce privește vârsta membrilor este greu de presupus că aceștia trăiau mult, la 1904, durata medie de viață în satele putnene fiind între 55–60 de ani. Au existat și cazuri când omul ajungea la vârste matu-salemeice. În unele familii erau întâlniți bătrâni care aveau vârste înaintate, așa cum a fost Ion Floria de 110 ani în anul 1926. Dovezi mai sigure sunt aduse de unele pietre de mormânt, atestând decese la vârste de peste 80 de ani. Acestea au constituit însă excepții.

Moartea era mai puternică decât orice, fiindcă ea secera viața. Ea a secerat vieți omenești într-o cadență ce s-a putut explica prin posibilitățile precare ale rețelei medico-sanitare de a înfrunța maladiile curențe, în nivelul înapoiat al instrucției igienice și, nu în ultimul rând, în condițiile de existență ale locuitorilor.

Consecință a bolilor, epidemiilor sau a unor evenimente, moartea era o componentă obișnuită a spectacolului cotidian. Moartea marca despărțirea decedatului de familie și colectivitate.

În concepția tradițională, această despărțire ireversibilă a reprezentat o trecere în altă lume, considerată mai bună, care trebuia să aibă loc după anumite reguli pentru a nu avea urmări nefaste asupra colectivității. De aici și obiceiul de a se îngropa morții dintr-o familie, sau de un neam, la un loc, pentru ca să fie și pe lumea cealaltă tot împreună.

În mitologia populară s-a crezut că moartea avea tot „tacâmul” unui cosaș: nicovală, ciocane, coasă, gresie (cute). Atunci când omului îi sosea clipa morții, moartea își ascuțea coasa. Omul își dădea suflul, iar sufletul lui se prefăcea în fluture

Moartea nu venea niciodată fără a se anunța. Ea își avea vestitorii săi, soli ai morții. Câinele era solul morții, cel mai aproape de om și cel mai prieten cu el. Urlatul neobișnuit al câinelui din ogradă vesteau moartea unuia dintre membrii familiei sau, în cazul cel mai fericit, pagube însemnate, nenorociri. Cântarea misterioasă a cucuvelei sau bufniței era privită ca un semn de moarte, sau de pagubă. Dintre toate semnele care vesteau moartea, nici unul nu era mai de temut ca o cântare a cucuvelei, de aici și simbolul acestei păsări de pasăre a morților.

În ceea ce privește ceremonialul înmormântării, el nu s-a schimbat în mod radical de la un secol la altul, iar descrierea lăsată de Simeon Florea Marian introduce în spectacolul popular al înmormântărilor. El era un amestec

de practici creștini-ortodoxe și de străvechi tradiții, amintind de obiceiurile romane (închiderea ochilor la mort, spălarea corpului, îmbrăcarea în hainele cele mai frumoase, punerea de bani în sicriu, sărutarea pe ochi) Ceremonialul de înmormântare a reprezentat o reculegere interiorizată în fața morții, ca un inevitabil act final al unui proces firesc, dat odată cu viața, deci el nu a provocat o zguduire mai mare decât oricare alt fenomen al viețuirii.

Țăranii aveau o mare grijă pentru îngroparea morților. Ei credeau că sufletul celui neîngropat nu putea merge la locul de odihnă, hotărât de Dumnezeu, căci rățacea neconținut în timp de mai mulți ani pe unde i s-a mistuit trupul. În Vrancea, ceremonialul înmormântării marca, pe de o parte, despărțirea decedatului de viață, iar, pe de altă parte, marea trecere.

Spectacolul unei înmormântări de rând a putut fi refăcut prin surse de epocă.

Preotul era chemat pentru a-l mărturisi pe cel ce murea. I se puneă în mână o lumânare galbenă aprinsă, simbolistica fiind aceea că nu trebuiau lăsate duhurile necurate să se apropie de el la ieșirea sufletului, și fiindcă cu lumină s-a luminat la Sfântul Botez, cu lumină trebuia să mergi înaintea lui Dumnezeu pe lumea cealaltă. Pentru cel care agoniza era chemat preotul și îi citea „Moliftele la ieșirea sufletului”.

După ce murea, i se închideau ochii și îi legau obrajii cu o basma, pentru a nu înțepeni mortul cu gura căscată.

Vestea morții era anunțată prin tragerea clopotelor la biserică. În gospodărie, rudele îmbrăcate în doliu începeau să jelească mortul. Urma scaldarea mortului. Apa din scaldătoare se vărsa într-un loc retras, la rădăcina unui copac din grădină, acoperindu-se locul pentru a-l feri de picioarele oamenilor ce l-ar fi putut călca sau al vietăților din curte. Urma îmbrăcarea mortului cu haine noi sau cele mai bune. Fetele erau gătite mirese, punându-le în deget un inel, semnificând mireasa lui Dumnezeu. Apoi, mortul se așeza pe masă sau pe laviță, în casă sau în tindă, cu fața spre răsărit, la capul și la picioarele mortului erau aprinse sfeșnice cu lumânări de ceară. Îmbrăcămintea mortului se compunea din ceea ce avea mai de preț și mai frumos: hainele cele mai bune, încălțăminte cea mai nouă, căciula sau pălăria. Pe lângă acestea, nici podoabele purtate în viață nu erau uitate. Există credința că mortul trebuia să le aibă și să le poarte și pe cealaltă lume. Bătrânii păstrau haine și lucruri pentru înmormântare, așa cum descoperea Ion Diaconu, în copilăria sa, la „bâta Nedelia”, care îl iniția în lunga călătorie în lumea „di-apoi”.

De cum se întindea mortul pe masă și până la scoaterea din casă pentru a-l duce la groapă, preotul îi citea „stâlpilor”. În Vrancea, la Nereju, „citirea stâlpilor”, abia la 1928, începea să înlocuiască vechile ritualuri ale înmormântării. Acțiunea oficială a bisericii a fost ajutată și de sătenii care făceau parte din Oastea Domnului.

Apoi mortul era așezat în sicriu, sicriu ce era făcut din brad. Tot trupul mortului era acoperit cu o pânză albă lucrată în casă din bumbac sau fuior, după puterea omului. Pe pieptul mortului i se puneau o icoană, iar în mâini o cruce galbenă. Sub cap i se puneau o pernă umplută cu paie, fân sau flori. Alături i se puneau căciula, la ciobani și fluierul, săpunul cu care fusese spălat, pieptenele sau năframa, pentru femei. Toate acestea se făceau crezându-se că mortul în călătoria sa pe lumea cealaltă, avea de suferit de frig, căldură, sete. Dacă se murea în săptămâna de după Paști, săptămâna luminată, pe lângă toate cele amintite, se adăuga și un ou roșu. În crucea de ceară ce se puneau în mâna mortului se lipea un ban de aramă, argint sau aur.

Urma priveghiul, acesta cu scopul de a-l păzi de strigoi. Priveghiul dura trei nopți. În Vrancea priveghiul era prilej de glume, dansuri și hori: „...la mort câta, ziua nebuni iștia. Nu-i ca divali: să-i zăliască. La priveghiu iera așa:cântau, ziua...ziucau sârba, ziua di hori. Ioti, kiar la moartia lu tata ... am avut viorist, și pi unu cu fluiru. Douî hori ziua: una afarî, și una-n casî... Ziuca toată noaptia, până diminiața. Diminiața pleca, sî dușia acasă... Noaptia muierili nu boșia pi mort: boșia numa zâua” își amintea Stoica Rotaru din Andreiașu de Jos.

Scena simulării mortului înviat, exuberanța tineretului, ca și practica măștilor cu „uncheși” au precedat creștinismul, probabil ritualuri practice altădată de tracic așezate pe aceste locuri. Creștinismul nu a putut desființa, ci numai a temperat asemenea supraviețuire de ritualuri, întâlnit în Vrancea. În ograda mortului, de obicei, se făceau focuri, jucându-se împrejurul focului „de-a leuca” care începea astfel: „Ce-i sus mai/ Leuca, stai,/ Da dincoace/ Leuca'ntoarce,/ Te-ai întors/ Dă-te jos”. În tot timpul cât se juca acest joc, flăcăii și fetele se băteau cu tușca, iar un cântăreț cu fluierul cânta „cântecul priveghiului”. La Nereju, dansatorii erau, în mare parte, tineri, travestiți „uncheși” și babe dansau în jurul focului aruncându-se rând pe rând în foc, de unde se ridicau plini de cenușă și scânteii spre veselie tuturor. Ei vorbeau pe un ton pițigăiat și improvizau conversații comice, uneori scârboase întreținute între ei sau cu restul spectatoriilor nemascați.

Măștile reprezentau uncheșii. Uncheașul purta o mască de lemn, de coajă de tei sau de piele argăsită cu lână în afară, croită pe marginea capului și având lâna tăiată în așa fel încât să lase goală partea care reprezenta figura, iar restul părului era aranjat în așa fel încât să redea barba și plete lungi. Pe locul nasului i se punea o bucată de lemn și de piele. Pielea, care reprezintă fața, era vopsită în roșu, iar deschizătura gurii avea un rând de boabe de fasole ce înlocuiau dinții. Pe cap avea o pălărie sau o căciulă veche. Era îmbrăcat cu un cojoc întors pe dos și aveau foi de nuc la cingătoare. În spate i se puneau perne ce reprezentau cocoșa. În mână avea un ciomag gros, la gât purta o traistă în care avea câteva cepe și o bucată de mămăligă din care se făcea că mănâncă. Aceste măști, devenite celebre, erau realizate de Pavel al lui Ion Amăriei Ursu, Pavel Lăbunț și Pavel Terțiu (născut în 1899).

Mortul era dus la groapă după trei zile. Era dus cu fața descoperită. Sicriul era dus pe mâini, pe năsălii, în carul cu boi, iar iarna în sanie. În multe locuri, boii se înjugau cu jugul răsturnat, căci murind gospodarul se considera că toate începeau să meargă pe dos.

Pornită de la locuința celui decedat, procesiunea înmormântării se termina în locul de veșnică odihnă – cimitirul. Înaintea mortului se mergea cu crucea de biserică, prapurile, fanarele și sfeșnicele cu lumânări aprinse, împodobite cu testemele, apoi cu pomenile. Pe lângă sicriu mergeau cu capul descoperit rudele, prietenii și femeile ce-l boceau. Înaintea mortului se așezau poduri, în Vrancea, ele erau în număr de douăsprezece, la fiecare răspântie citindu-se „ecteria morților” și se dădea de pomană, peste sicriu. În Vrancea se dădeau nouă gulere de cămașă cusute frumos cu arnice și nouă monezi pentru plata vămilelor. Ajuns la cimitir, mortului i se luau podoabele, rudele îi sărutau mâna, obrazul în semn de rămas bun, apoi puneau pânza pe obraz și lăsau sicriul în groapă cu brâie, care și ele erau date de pomană. Se turna vin în formă de cruce, preotul punând pământ cu lopata peste sicriul din groapă, ceilalți participanți făcând la fel.

Mortul, în concepția țăranilor putneni, era răutăcios. Sarcina nenorocirii care l-a izbit, o putea descărca bucuros asupra celor dragi – frați, rude, putând a-i chema repede în lumea de dincolo. Era obiceiul ca ruda rămasă în viață, pentru a nu fi chemat de mort, mergea la mormânt cu tot alaiul funebru și lua cu el o pereche de fiare(lanțuri). Înainte de a se așeza capacul sicriului, cel „înzăunat”(rămas în viață) își băga un picior într-un inel al lanțului, iar cu celălalt inel,„încopcia” piciorul mortului. Un altul dintre cei de față îi desfăcea fiarele, rupând astfel, în modul acesta magic și simbolic,

legătura care-i unea pe cei doi. Din momentul acela, cel ce i-a desfăcut din fiare se făcea „frate de cruce” cu persoana rămasă în viață.

Cimitirele nu reprezentau ultimul element din spectacolul morții.

„Stâlkii” erau pietre de diferite mărimi și forme, folosiți ca indicatori de morminte în cimitirele vrâncene. Ei erau întâlniți în: Negrirești, Coza, Păulești, Vrâncioaia, Paltin, Spulber și Reghiu. „Aceștia erau puși pe morminte, absolut neciopliți: li se păstra forma pe care au avut-o când au fost culeși din albia râului. Erau alese, de preferință, pietre prismatice și ele erau înfipte vertical spre partea de răsărit a mormântului.

Familia mortului pune pe mormânt pietroiul, în ziua înmormântării, sau la câteva zile. Nici un alt obicei nu pomenea de punerea stâlpului.

La Coza, razele crucilor gravate pe pietre erau o reprezentare stilizată a soarelui. Stâlpii de piatra care erau puși pe morminte nu trebuie confundați cu „stâlpii” care se citeau la capul mortului.

O ipoteză a existenței acestui obicei era originea lui dacică, legat fiind de cultul adorării soarelui. O altă ipoteză legată de obiceiul punerii pietrelor pe morminte este aceea a originii cumane, popor de origine turanică, stabilit pe aceste meleaguri în secolul al XIII-lea.

Dacă în unele zone ale țării a dispărut datorită circulației intense, în Vrancea, obiceiul „stâlkilor” s-a păstrat datorita izolării acestei „țări”.

Mult timp, cimitirele s-au aflat în centrul satului, căci el era un fel de loc public unde oamenii se adunau după slujbă. Însă, legiurile moderne au impus măsuri care au impus îngrădirea cimitirelor sătești, ridicând, practic, un hotar între cele două lumi. Era o cotitură hotărâtoare în evoluția dialogului dintre viață și moarte.

Cimitirele nu reprezentau ultimul element din spectacolul morții, care era întregit și prin practicile de după înmormântare. Erau pomenile și parastasele menite să perpetueze amintirea celui dispărut. Portul doliului aparținea aceluiași decor și ținea un an de zile. Femeile părea a fi păstrătoare a acestor tradiții, ele purtând năframa neagră.

Bocetul intra și el în acest ritual, dar realizat numai în interiorul cimitirului. Austriacul Mirohorsky, la mijlocul secolului al XIX-lea, descria o scenă petrecută la Vulcăneasa și care l-a mirat foarte mult. El a văzut o femeie tânără, văduvă în cimitir care bocea și se tânguia și care împrăștia bucate pe mormânt (pentru cel mort). După ce văduva a părăsit mormântul, și, întâlnindu-se cu o altă femeie, a început să râdă tare, fără jenă.

O altă problemă a fost aceea a personajelor care se ocupau cu înmormântarea și pomenile. Obiceiul era acela ca ultima progenitură bărbătească, rămasă în casa părintească, se ocupa cu înmormântarea.

Lucrul poate fi constatat dintr-un izvod vrâncean de cheltuială la moarte, de secol XVIII, arătându-se cât au cheltuit cei doi fii ai lui Neculai Pomană, Ion și Toader, cu înmormântarea. Lista cheltuielilor pe care o dădeau, totalizată, era cât se poate de sugestivă și în privința înmormântării, cu atât mai mult cu cât ceremonialul nu părea schimbat. Rolul important al ultimului copil, al băiatului, cu îngrijirea părinților la bătrânețe și al înmormântării, poate fi observat dintr-un alt registru de cheltuială, a lui Petru Păun din Spulber, care amintea că el singur participase la cheltuielile înmormântării mamei sale, cumnatul său nu-l ajutase deloc. Aceasta era la 1872.

Tot acest spectacol al morții era însoțit de o retorică funerară adecvată, ce încerca să redea trăirea sufletească a momentului. Discursul funebru popular rămâne un reper demn de luat pentru realitățile veacului trecut. Expresia sa, mai ales bocetul, era cel care asigura la acest nivel reprezentarea morții în limbajul tradițional al satului, ca parte integrată dintr-o înlănțuire mai complexă de vechi ritualuri (priveghiul, cântecele din fluer, etc.) Compătimirea împărțea și ușura durerea produsă de nenorocire, bocetele având rolul de ușurare a durerii oropsitului și ticăitului suflet al celui mort. Conținutul bocetelor îl formau fie lauda mortului și a calităților sale – defectele erau tăcute –, fie diferite însărcinări de a se întâlni cu alți membrii decedați și de a da vești de la ai șai de pe pământ. Stanca Ion Cherciu din Păulești, la 1927, reproducea un bocet: „Sup verdi dumbravî/ Hir di otântavî,/ ...dragî,/ Scoal, și ni ti roagî/ Și di sfântu soari/ Si ti mă-ăștepti;/ Câ-ni iești-ostenit,/ Di vânturi bătut,/ Di boali căznit,/ Di moarti trudit./ Și ti roagî, roagî/ Di-a tăi frățiori/ Și di-a tăi părinț/ Ca sâ-ț faci casî nouî,/ Cu nouî uș, și nouî altari,/ Cu ferești în soari./ Pi-o ușî șâ-ț ghii/ Niros di tămâi;/ Pi una sâ-ț ghii/ Dor di la soțâi;/ Pi una sâ-ț ghii/ Dor di la părinț/ C-a rămas părlit/ Ca și niști munț;/ Pi una sâ-ț ghii/ Dor di la a tăi fraț/ C-a rămas dăzmaț/ Ca și niști braz;/ Pi una sâ-ț ghii/ Dor di la surori,/ C-a rămas ca niști flori/ În nilzocu câmpului,/ Îm bătaia vântului” O altă bocitoare, din Hăulișca- Păulești amintea un alt bocet: „Verdi di sunșiaivî,/ Hir di otintiaivî,/ Pi dial di dumbravî/...cî sî roagî/ Ca sâ-l așteptaț,/ Cî n-i ostenit,/ Di drum obosât,/ Di moarti trudit./ Înapoi și uitî/ Și iel cî ni-ș vedi/ Trii peli di foc./ Da nu-s peli di foc,/ Șâ-s peli di dor;/ Unu-i di tăicuțî,/ Unu-i

di măicuți,/ Unu-i di părinț,/ C-a rămas pârlit;/ Unu-i di surori,/ C-a rămas în flori;/Unu n-i di fraț,/ C-a rămas dărmaț./ Relu, stezărelu,/ Sus,...,în iel/ Și fă oki roatî/ Și cuprindi șiata toatî./ Da nu pi toatî;/Măcar ziumătati.

Paralel cu discursul funebru al bisericii, a existat și o retorică mortuară, elaborată în prezența nemijlocită a gândului morții de către bocitoare, dar și de chiar cei morți, sau de inscripții sepulcrale. Oricum astfel de discursuri funebre s-au produs sub impresia directă a morții, fapt sugestiv pentru o sensibilitate marcată de spectacolul ei. Ea n-a favorizat decât accidental reflecțiile în afara unui asemenea cadru, ca urmare a autoanalizei și meditației generale pe marginea vieții. Nu întâmplător „Miorița”, culeasă din zona Vrancea la mijlocul secolului XIX, a reprezentat un astfel de testament! Baciul nu se ruga de puterea divină să-i ierte greșelile de pe pământ, ci de elementele externe ale naturii.

Dar în ciuda spectacolului morții, țăranii putneni, așa cum arată izvoarele istorice, s-au interesat cu ardoare de prelungirea vieții, consemnând o circulație a revistelor de sănătate în mediul rural, a predicilor ținute de învățători și preoți. Poate în acest sens întrezărim o premisă a sensibilității moderne, definită printr-o încercare de a izgoni din cuprinsul ei gândul morții.

Bibliografie:

Izvoare inedite

- [1] ***, *Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Vrancea, Fond Prefectura Putna*, dosarele: 13/1872, 14/1873 și 32/1908.

Studii și lucrări generale

- [2] Burada, Theodor T., *Datinile poporului român la înmormântări*, Iași, 1892.
 [3] Ciușanu, Gheorghe F., *Superstițiile poporului român în asemănare cu alte popoare vechi și noi*, Ed. Saeculum I.O., București, 2001.
 [4] Golban, Vasile, *Estetica ceremonialului social în obiceiuri*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
 [5] Florea Marian, Simion, *Înmormântarea la români*, Editura Grai și Suflet, Cultura Națională, București, 1995.
 [6] Pop, Mihai, *Folclorul românesc*, Ed. Grai și Suflet, Cultura Națională, vol. II, București, 1998.

Studii și lucrări speciale

- [7] Arbore, Virgiliu P., *Milcovia văzută de un călător strein în 1856*, Focșani, 1934.

- [8] Bănățeanu, Tancred și Stoica, Georgeta, *Zona etnografică Vrancea*, Ed. Sport-Turism, București, 1988.
- [9] Constantinescu-Mircești, C. și Dragomirescu, I., *Vrancea arhaică, evoluția și problemele ei*, editura Litera, București, 1985.
- [10] Diaconu, Ion, *Ținutul Vrancei*, Editura pentru Literatură, vol. I–II, București, 1969.
- [11] Diaconu, Ion, *Ținutul Vrancei*, Ed. Minerva, vol III–IV, București, 1989.
- [12] Hîrnea, Simion, *Datinile și obiceiurile noastre de la Sărbătorile Paștelor*, Tip. Cartea Putnei, Focșani, 1931.
- [13] Meițoiu, Ioan, *Semnificațiile unei anchete folclorice în Vrancea*, în „Coordonate culturale vrâncene”, Focșani, 1972.
- [14] ***, *Monografia județului Putna*, Tipografia Cartea Putnei, Focșani, 1943.
- [15] Rădulescu, Nicolae Alexandru, *Obiceiuri vrâncenești. Stâlkii*, în „Milcovia”, an IV, vol. I-II, Focșani, 1933.
- [16] Stahl, Henri H., *Nerej, un village d'une région archaïque*, Institut de sciences sociales de Roumanie, vol. II, Bucharest, 1939.
- [17] Stahl, Henri H., *Un izvod vrâncean de cheltuială la moarte din 1781*, în „Sociologie Românească”, an I, nr. 2, București, 1936.